ODJELJAK I

O RAZLIČITIM VRSTAMA FILOZOFIJE

Filozofijom kao duhovnom znanošću ili znanošću o ljudskoj prirodi moguće je baviti se na dva različita načina, od kojih svaki ima svoju osobitu prednost i može pridonijeti zabavi, pouci i popravljanju čovječanstva. Jedan promatra čovjeka kao da je on prvenstveno roden za djelovanje i kao da ukus i osjećaji utječu na njegove postupke; kako on teži za jednim predmetom i izbjegava drugi prema vrijednosti, za koju se čini, da je ti predmeti posjeduju, i prema svijetlu u kome se one predstavljaju. Kako se nad svime vrlini priznaje najveća vrijednost, ova vrsta filozofa slika nju najprijatnijim bojama, posuđujući od pjesništva i govorništva sva pomoćna sredstva i postupajući sa svojim predmetom na lagan i jasan način, koji je najprikladniji, da se dopadne mašti i da pobudi naklonost. Oni izabiru najočiglednija zapažanja i primjere iz običnog života, postavljaju suprotne karaktere u odgovarajući kontrast, te time, što nas mame na putove vrline s izgledima na slavu i sreću, usmjeravaju naše korake tim stazama pomoću najzdravijih pouka i najsjajnijih primjera. Oni nam daju da o s j e t i m o razliku između poroka i vrline; pobuđuju naše osjećaje i upravljaju njima; pa ako su samo sklonuli naša srca,

da zavole ispravnost i istinsku čast, oni misle da su potpuno postigli konačnu svrhu svih svojih napora.

Druga vrsta filozofa promatra čovjeka više kao razumsko nego kao djelotvorno biće i više nastoji da formira njegov razum negoli da oplemenjuje njegovo vladanje. Oni promatraju ljudsku prirodu kao predmet filozofskog razmišljanja i ispituju je pažljivo, kako bi našli one principe, koji upravljaju našim razumom, pobuđuju naše osjećaje i navode nas da hvalimo ili da kudimo neki određeni predmet, djelovanje ili ponašanje. Oni predbacuju svoj literaturi da filozofija još nije neosporivo utvrdila temelj morala, logičkog mišljenja i estetskog prosuđivanja, i da neprestano govori o istini i neistini, poroku i vrlini, ljepoti i ružnoći, a da nije sposobna odrediti izvor tih razlikovanja. Kad se oni prihvaćaju te tegobne zadaće i ne daju se zadržati od bilo kakvih teškoća, te kad od posebnih slučajeva prelaze k općim principima, oni ne miruju i dalje nastavljaju svoja istraživanja do još općenitijih principa, i ne zadovoljavaju se, sve dok ne stignu do onih izvornih principa, kod kojih se svaka ljudska radoznalost mora zaustaviti. Njihova se razmišljanja običnom čitaocu čine apstraktna, pa čak i nerazumljiva, ali oni teže za priznanjem učenih i mudrih, i smatraju, da su dovoljno nagrađeni za trud čitavog svog života, ako mogu otkriti neke skrivene istine, koje bi mogle nešto pridonijeti znanju budućih pokoljenja.

Sigurno je, da će većini ljudi lagana i očigledna filozofija uvijek biti milija od točne i teško razumljive, i da će je mnogi preporučiti, ne samo kao ugodniju, nego i kao korisniju od druge. Ona jače prodire u običan život, oblikuje srce i osjećaje; poboljšava ljudske postupke baveći se onim principima, koji ih aktiviziraju, i dovodi ih bliže uzoru savršenstva, koji prikazuje. Nasuprot tome, teško razumljiva filozofija, koja se temelji na načinu mišljenja, kojim se ne može ulaziti u posao i akciju, nestaje, čim filozof ostavi sjenu i izađe na svijetlo dana; a njezini principi ne zadržavaju lako svoj utjecaj na naše postupke i naše ponašanje. Osjećaji našeg srca, uzbuđenja naših strasti, snaga naših sklonosti raspršuju sve njezine zaključke i svode dubokog filozofa na razinu običnog čovjeka.

Također treba priznati, da je najtrajniju kao i najpravedniju slavu stekla lagana filozofija, i da su apstraktni mislioci dosad uživali jedino trenutačan ugled zbog ćudi ili neznanja svog vlastitog vremena, ali nisu bili sposobni sačuvati svoj glas kod nepristrasnijeg potomstva. Duboki će filozof lako pogriješiti u svom suptilnom zaključivanju. Jedna pogreška nužno rađa drugu, dok on prosljeđuje do svojih konsekvenca, i ne skanjuje se prihvatiti neki zaključak zato, što se pričinja neobičnim ili zato, što protivuriječi uobičajenom mišljenju. No filozof, koji nastoji jedino da zdrav razum čovječanstva predstavi u ljepšim i privlačnijim bojama, ne ide dalje, ako slučajno pogriješi. Ponovno se pozivajući na zdrav razum i prirodne osjećaje duha, vraća se na pravi put i osigurava od svih opasnih zabluda. Slava Ciceronova cvjeta i sada, dok je slava Aristotelova sasvim ugasla. La Bruyère prelazi preko mora i glas mu još uvijek traje, dok je slava Malebranchea ograničena samo na njegov narod i samo na njegovo vrijeme. A Addisona će možda još čitati sa zadovoljstvom, kad će Locke biti potpuno zaboravljen.[1]

Čisti filozof je ličnost, koja je najčešće malo omiljela u svijetu, s obzirom na to da se smatra da ona malo pridonosi koristi ili zadovoljstvu društva, a on sam opet živi daleko od veze s ljudima, zakukuljen u principe i ideje, koji su jednako daleko od onoga, što ti ljudi mogu shvatiti. S druge se strane

čisti neznalica još više prezire, pa u vrijeme i u narodu, u kojemu cvjeta nauka, ništa se ne drži sigurnijim znakom ograničenosti duha, negoli kad netko ne osjeća nikakvo zadovoljstvo u tim plemenitim zanimanjima. Smatra se, da se najsavršenija ličnost nalazi između ovih krajnosti, da ona vlada pod jednakim sposobnostima i ukusom za knjige, društvo i poslove, da u razgovoru čuva onu obazrivost i finoću, koje dolaze od lijepe književnosti, a u poslovima onu čestitost i točnost, koje prirodno proizlaze iz ispravne filozofije. Za stvaranje ovako usavršenih ličnosti i njihovo širenje nema ničeg korisnijeg od djela laganog stila i načina, djela, koja ne odvlače odviše od života i ne zahtijevaju duboke pažnje niti povučenosti, da bi se mogla shvatiti, a onoga koji ih proučava vraćaju natrag čovječanstvu puna plemenitih osjećaja i mudrih propisa, koji se mogu primijeniti na sve potrebe ljudskog života. Pomoću takvih djela vrlina postaje prijazna, znanost ugodna, društvo poučno, a povučenost zabavna.

Čovjek je razumsko biće i kao takvo prima od znanosti svoju pravu hranu; međutim, granice su ljudskog razuma tako uske, da se u tom pogledu može nadati tek malom zadovoljenju, kako po opsegu, tako i po sigurnosti onoga što stječe. Čovjek je društveno biće, ne manje negoli razumsko; međutim, on ipak ne može uvijek uživati u ugodnom i zabavnom društvu, niti osjećati pravu želju za njime. Čovjek je djelotvorno biće, i zbog te značajke, kao i zbog raznih potreba ljudskog života, mora se podvrći poslovima i zanimanju; međutim, duh traži odmora i ne može uvijek izdržati brige i napore. Čini se, dakle, da priroda ukazuje na neki mješoviti način života kao na najprikladniji za ljudski rod, i da potajno upozorava, da nijednoj od tih sklonosti ne treba dozvoliti da pretegne toliko, da čovjeka

onesposobi za ostala zanimanja i zabave. Popusti, kaže ona, svojoj strasti za znanošću; ali neka ta znanost bude čovječanska i takva, da se može neposredno povezati s djelovanjem i društvom. Zabranjujem nepristupačne misli i dubokoumna istraživanja; strogo ću te zbog njih kažnjavati tužnom melankolijom koju donose, i stalnom nesigurnošću, u koju te zapliću, kao i hladnim prijemom, na kakav će takozvana otkrića naići, kad ih budeš saopćavao. Budi filozof, ali usred čitave svoje filozofije ostani čovjek.

Kad bi se većina čovječanstva zadovoljavala time, da laganu filozofiju pretpostavi apstraktnoj i dubokoj, a da ovu posljednju ne obaspe prijekorom i prezirom, možda ne bi bilo neispravno podvrći se tom općem mišljenju i bez otpora dozvoliti svakom čovjeku, da uživa prema svom ukusu i osjećajima. No kako ta stvar često vodi dotle, da se apsolutno odbacuje svako duboko razmišljanje, t. j. ono što se obično naziva metafizikom, razmotrit ćemo sada, što se na razuman način može kazati u njezinu obranu.

Možemo početi s primjedbom, da iz točne i apstraktne filozofije proizlazi jedna značajna prednost, a to je njezina korisnost za filozofiju laganu i blisku čovjeku, koja bez one prve nikad ne može postići potrebni stupanj točnosti u osjećajima, propisima ili dokazivanju. Čitava lijepa književnost sastoji se samo od slika ljudskog života u različitim položajima i prilikama; pa nas nadahnjuje raznim osjećajima pohvale i prijekora, divljenja ili podsmijeha, već prema osobinama predmeta, koji nam pokazuje. Više izgleda na uspjeh ima umjetnik koji uz svoj fin ukus i oštro zapažanje točno poznaje unutrašnji sastav i radnje razuma, djelovanje strasti i razne vrste osjećaja, pomoću kojih se razlikuju poroci i

vrline. Koliko se god to unutrašnje ispitivanje činilo teškim, ono u izvjesnoj mjeri postaje nužno onima, koji bi željeli uspješno opisati očigledne i vanjske pojave života i običaja. Anatom pruža oku najodvratnije i najneprijatnije predmete, ali je njegova znanost korisna slikaru čak i kad prikazuje Veneru ili Helenu. Dok ovaj drugi upotrebljava najbogatije boje kojima raspolaže i podaje najdražesnijl i najprivlačniji izgled svojim likovima, onaj prvi mora posvetiti pažnju unutrašnjoj strukturi ljudskog tijela, položaju mišića, građi kostiju, upotrebi i obliku svakog dijela ili organa. U svakom slučaju, točnost pomaže ljepoti, a ispravno zaključivanje finim osjećajima. Uzalud bismo nastojali, da jedno uzvisimo podcjenjivanjem drugoga.

Osim toga, kod svake vještine ili zanimanja, čak kod onih, koji se najviše tiču života i aktivnosti, možemo primijetiti da duh točnosti, na kakav god način bio stečen, sve njih usavršava i čini korisnijima za društvo. Pa ako filozof i može živjeti daleko od poslova, duh se filozofije mora postepeno širiti čitavim društvom, kad se nekoliko ljudi njime brižno bavi, i podati svim umijećima i pozivima sličnu točnost. Političar će steći veću opreznost i oštroumnost u dijeljenju i izjednačenju sila, pravnik više metode i finije principe u svom zaključivanju, a vojskovođa više pravilnosti u svojoj službi i više opreznosti u svojim planovima i postupcima. Stabilnost modernih vladavina, nasuprot starima, i točnost moderne filozofije jednakomjerno su rasli, a to će se vjerojatno i dalje događati.

Kad od ovog proučavanja i ne bi bilo druge koristi osim zadovoljenja nevine radoznalosti, ni onda ga ne bi trebalo prezreti kao jedan od pristupa onim malobrojnim bezopasnim i neškodljivim užicima, koji su dani ljudskom rodu. Najugodnija i najbezo-

pasnija staza života vodi putem znanosti i učenosti, i tko god može da makne neke prepreke s tog puta, ili da otkrije neki novi vidik, trebalo bi da bude cijenjen kao dobročinitelj čovječanstva. Ta se ispitivanja mogu pričinjati i teška i mukotrpna. No s nekim je duhovima kao s nekim tijelima. Ako ima u njima snage i dobroga zdravlja, ona traže naporne vježbe i nalaze užitak u onome, što bi se većini čovječanstva činilo tegotno i naporno. Tama je duhu zaista jednako tako neugodna kao i oku, pa kad se ma kako velikim trudom iz tame stvori svijetlo, to nužno mora oduševiti i ushititi.

Međutim, prigovara se toj tami duboke i apstraktne filozofije ne samo da je teška i zamorna, nego i da je neizbježiv izvor nesigurnosti i zablude. U ovome je zaista najpravedniji i najočigledniji prigovor protiv znatnog dijela metafizike, da ona nije prava znanost, ali proizlazi kao rezultat iz besplodnih napora i ljudske taštine, koja bi htjela prodrijeti u predmete, koji su potpuno nepristupačni razumu, ili je djelo uobičajenih predrasuda, koje se ne mogu braniti na otvorenom polju, te zato podižu taj nerazmrsivi gustiš, da bi sakrile i zaštitile vlastitu slabost. Otjerani s otvorenog polja, ti lopovi bježe u šumu i čekaju u zasjedi, da upadnu u svaku nezaštićenu ulicu u duhu i da je pretrpaju vjerskim bojaznima i predrasudama. Najsnažniji protivnik podliježe, ako načas zanemari stražu; a mnogi otvaraju vrata neprijateljima iz kukavičluka i ludosti, te ih rado primaju s poštovanjem i poniznošću kao zakonite vladare.

No da li je to dovoljan razlog da filozofi odustanu od takvih istraživanja i ostave sklonište predrasudi? Ne slijedi li iz toga, da treba zaključiti upravo suprotno i uočiti, da je potrebno rat prenijeti u najtajnije skrovište neprijatelja? Uzalud se nadamo,

da će ljudi zbog čestih razočaranja konačno napustiti takve mršave znanosti i otkriti pravo područje ljudskog uma. Jer, na stranu što su mnogi i suviše živo zaokupljeni stalnim obnavljanjem tih pitanja; na stranu to, kažem, slijepi očaj nikada na razuman način ne može biti pokretna snaga u znanostima, jer koliko god prošli pokušaji mogu izgledati neuspjeli, još uvijek postoji nada, da bi marljivost, dobra sreća ili veća mudrost kasnijih generacija mogli dovesti do otkrića, za koja se u ranijim vremenima nije znalo. Svaki poduzetni duh još uvijek će potrčati za nagradom, do koje se teško dolazi, i prije će osjetiti podsticaj negoli odbojnost zbog neuspjeha svojih prethodnika; on se nada da slava zbog uspjeha tako teškog pothvata čeka samo na njega. Jedini način, da se znanost smjesta oslobodi tih teškorazumljivih pitanja, jest, da se ozbiljno ispita priroda ljudskog razuma i da se egzaktnom analizom njegovih moći i sposobnosti dokaže, da nikako nije sposoban za tako daleke i teškorazumljive predmete. Moramo se podvrći tom naporu, da bismo kasnije uvijek živjeli na miru, i treba da se pažljivo bavimo pravom metafizikom, da bismo razorili onu, koja je pogrešna i vodi u zabludu. Ravnodušnost, koja neke ljude čuva od varave filozofije, kod drugih se izravnava radoznalošću; a očaj, koji u nekim trenucima prevladava, može kasnije ustupiti mjesto pouzdanim nadama i očekivanjima. Točno i ispravno zaključivanje jedini je sveopći lijek, prikladan za sve ljude i prilike; ono je jedino sposobno, da obori tu zamršenu filozofiju i metafizički žargon, koji su, kako su pomiješani s pučkim sujevjerjem, na neki način uzrok, što ih nepažljivi mislioci ne mogu prozreti, i daju im privid znanstvenosti i mudrosti.

Uz ovu prednost, da se poslije pažljivog istraživanja odbaci najnesigurniji i najneprijatniji dio

učenosti, postoje i mnoge pozitivne prednosti, koje proizlaze iz točnog ispitivanja silâ i sposobnosti ljudske prirode. Vrijedno je primijetiti, da duhovne radnje, koliko su nam god najbliže, kao da se zakukulje u tamu kad god postanu predmet razmišljanja, ako ne možemo smjesta pronaći crte i granice, kojima se one razlikuju i dijele. Ti su predmeti previše fini, da bi dugo mogli zadržati isti izgled ili položaj; treba ih opaziti u trenutku, većom proniclji-vošću, koja dolazi od prirode, a usavršava se navikom i razmišljanjem. Stoga poznavanje raznih duhovnih radnji, njihovo međusobno razgraničenje, pravilno razvrstavanje, te ispravljanje čitavog onog prividnog nereda u kakvom leže, dok ih se učini predmetima razmišljanja i istraživanja, sve to postaje zadaća znanosti, koja nije neznatna. Ta zadaća razvrstavanja i razlikovanja, koja je nevažna u odnosu na vanjska tijela, na predmete naših osjetila, postaje vrednija, kad je usmjerena prema duhovnim radnjama, i to u razmjeru s poteškoćama i trudom, kojima se susrećemo usavršavajući je. Pa ako ne možemo poći dalje od te duhovne geografije, odnosno od jasnog ocrtavanja duhovnih dijelova i sila, ipak je zadovoljstvo ići i tako daleko. A koliko se takva znanost pričinjala samorazumljivijom (a ona to uopće nije), toliko više prezira zaslužuje neznanje kod svih onih, koji pretendiraju na učenost i filozofiju.

Sumnja u nesigurnost i himeričnost te znanosti mora nestati, osim ako gajimo takav skepticizam, koji potpuno podriva svako razmišljanje, pa čak i svako djelovanje. Ne može biti sumnje, da duh ima različite sile i sposobnosti, da se one međusobno razlikuju, da ono što se u neposrednoj zamjedbi stvarno razlikuje, može da se razlikuje i u razmišljanju; i napokon, da postoji istina i laž u svim tezama o tom

predmetu, i to istina i laž, koji ne leže izvan dosega ljudskog razuma. Postoje mnoga očigledna razlikovanja te vrste, kao što je ona između volje i razuma, mašte i strasti, koje može shvatiti svako ljudsko biće; a finije i filozofskije razlike nisu manje stvarne i sigurne, iako ih je teže shvatiti. Neki, osobito noviji primjeri uspjeha u tim istraživanjima mogu nam dati točniji pojam o izvjesnosti i pouzdanosti ove grane nauke. Zar bi bilo jedino vrijedno napora filozofa, da nam daje točan sistem planeta i usklađuje položaj i red tih dalekih tjelesa, a zar da prijeđemo preko onih, koji s toliko uspjeha ocrtavaju područja duha, koja nas se tako neposredno tiču?[2]

I zar se ne bismo smjeli nadati, da bi filozofija, održavana i podsticana pažnjom javnosti, mogla poći još dalje u svojim istraživanjima i bar u izvjesnoj mjeri otkriti tajne izvore i principe, koji pokreću i vode ljudski duh u njegovim radnjama? Astronomi su se dugo zadovoljavali dokazivanjem pravih staza, reda i veličine nebeskih tijela prema pojavama, sve dok se nije pojavio filozof, koji je, čini se, uspješnim razmišljanjem odredio zakone i sile, po kojima se okretanje planeta ravna i upravlja. Isto se desilo i s ostalim dijelovima prirode, te nema razloga da se ne vjeruje u jednak uspjeh u našem ispitivanju duhovnih sila i uređaja, ako budu provođena s jednakom sposobnošću i oprezom. Vjerojatno je, da jedna radnja i jedan duhovni princip zavisi od drugog, koji se opet može svesti na općenitiji; a dokle je moguće dovesti takva ispitivanja bit će nam teško točno odrediti prije, pa čak i poslije pažljivog prosuđivanja. Sigurno je, da svaki dan, čak oni koji najnemarnije filozofiraju, vrše pokušaje te vrste; a ništa nije potrebnije negoli upustiti se u to sa savršenom pažljivošću, kako bi taj podvig napokon sretno uspio, ako je ljudski razum sposoban da dosegne tako daleko;

a ako pak nije, da se takav pokušaj s nekim pouzdanjem i sigurnošću može odbaciti. Posljednji zaključak naravno nije poželjan i ne bi ga trebalo prenaglo prihvatiti. A koliko bismo uz takvu pretpostavku morali oduzeti od ljepote i od vrijednosti toj vrsti filozofije? Moralisti su dosad bili navikli, da pri razmatranju velike raznolikosti i različnosti radnji, koje izazivaju naše odobravanje ili neodobravanje, traže neki zajednički princip, od koga bi ta raznolikost osjećaja mogla zavisiti. Pa iako se ponekad pretjeruje iz strasti za nekakvim općim principom, treba priznati, da im se mora oprostiti, što se nadaju pronaći neke opće principe, na koje se s pravom mogu svesti svi grijesi i vrline. Za istim su težili kritičari, logičari, pa čak i političari; a njihovi pokušaji nisu bili potpuno bezuspješni, iako će možda dulje vrijeme, veća točnost ili življa marljivost bolje usavršiti te znanosti. Kad bi se smjesta htjela odbaciti sva takva nastojanja, s pravom bi se to smatralo naglijim, nepromišljenijim i dogmatičnijim od najsmjelije ili najsamopouzdanije filozofije kakva je ikad pokušala čovječanstvu nametnuti svoje krute propise i principe.

Ako se ova razmišljanja o ljudskoj prirodi i čine apstraktna i teško shvatljiva, to ne znači da se smije zaključiti, da su i kriva. Naprotiv, čini se nemogućim, da bi ono, što je dosad izbjeglo tolikim mudrim i dubokim filozofima, bilo sasvim očigledno i lagano. Pa koliko nas truda stajala ova ispitivanja, smatrat ćemo da smo dovoljno nagrađeni ne samo koriščú već i zadovoljstvom ako time uspijemo obogatiti svoju riznicu znanja o predmetima od neizrecive važnosti.

Usprkos svemu, apstraktnost ovih razmišljanja ostaje manje preporuka, a više nedostatak za nju. Možda bi se mogla prevladati ta poteškoća pažljivošću i vještinom, te izbjegavanjem svih nepotreb-

nih pojedinosti. Tako smo u slijedećem istraživanju pokušali ponešto osvijetliti predmete, od kojih je dosad neizvjesnost odvraćala mudre, a nejasnost neznalice. Bili smo sretni, kad bi nam pošlo za rukom ukinuti granice dviju vrsta filozofije spajanjem dubokog istraživanja s jasnoćom, i istine s novošću! A bili bismo još sretniji, kad bismo razmišljajući na ovaj lagan način mogli potkopati temelje one teško razumljive filozofije, koja je, čini se, dosad služila samo kao skonište predrasudi i zaklon besmislicama i pogreškama!

---

[1] U izdanju E i F dodata je bilješka: Ovime se ne želi umanjiti zasluga g. *Lockea*, koji je zaista bio veliki filozof, te dosljedan i skroman mislilac. Tu se samo želi ukazati na uobičajenu sudbinu takve apstraktne filozofije.

[2] Izdanja E i F dodaju ovdje bilješku: Sposobnost, kojom razlikujemo istinu i laž, i ona kojom shvaćamo porok i vrlinu, dugo su se međusobno zamjenjivale, te se smatralo da se čitav moral izgrađuje na vječitim i nepromjenljivim odnosima, koji su za svaki umni duh bili jednako postojani kao bilo koji sud o kvantitetu ili broju. Ali jedan noviji filozof (g. Hutcheson) poučio nas je najuvjerljivijim argumentima, da moral nije u apstraktnoj prirodi stvari, već da je potpuno vezan uz osjećaje ili duhovni ukus svakog pojedinog bića; jednako kao što razlika između slatkog i gorkog, toplog i hladnog proizlaze iz osobite osjetljivosti svakog osjetila ili organa. Stoga ne bi trebalo moralna shvaćanja svrstati u djelatnosti razuma, nego ih staviti u isti red s izrazima ukusa ili sa čuvstvima.

Filozofi su običavali dijeliti duhovne afekte u dvije vrste, u sebične i dobronamjerne, koji da su međusobno stalno suprotni i protivurječni. Ujedno se mislilo da drugi ne mogu postići svoj cilj na drugi način osim na račun prvih. Među sebične afekte ubrajali su se: škrtost, častohleplje, osveta; među dobronamjerne: prirodna naklonost, prijateljstvo, smisao za zajednicu. Filozofi sada (vidi Butlerove pripovijedi) mogu da uvide neprikladnost te podjele. Neosporno je dokazano, da čak afekti koji se obično smatraju sebičnima vode duh izvan njega samog neposredno do predmeta; pa i ako zadovoljenje tih afekata pruža užitak, ipak izgledi na taj

užitak nisu uzrok afekata, već naprotiv afekti prethode užitku i bez njih užitka ne bi moglo biti. Posve je isti slučaj i s afektima, koji se nazivaju dobronamjernima, te prema tome čovjek nije više zainteresiran kad traži vlastitu slavu, nego kad želi sreću svog prijatelja; niti je manje zaokupljen, kad žrtvuje udobnost i mir općem dobru, nego kad radi za zadovoljenje škrtosti ili častohleplja. Ovdje dakle vlada prilična ujednačenost među granicama afekata, koja se prije nije uočavala zbog nemara ili netočnosti ranijih filozofa. Ta dva primjera dovoljna su da nam pokažu narav i važnost ove vrste filozofije.

i naša prirodna radoznalost, da Ahila vidimo na djelu poslije tako dugog odmora, sve to nosi čitaoca i stvara u predmetu dovoljno jedinstvo.

Može se prigovoriti Miltonu, da je svoje uzroke slijedio predaleko unatrag, i da pobuna anđela dovodi do pada čovjekovog nizom događaja, koji je vrlo dugačak i pun mnogih slučajnosti. A da ne spominjemo, da stvaranje svijeta, koje je opširno prikazao, nije uzrok te katastrofe, ništa više nego što je bitka kod Farsale ili bilo koji drugi događaj, koji se ikada odigrao. Ali u drugu ruku svi ti događaji, pobuna anđela, stvaranje svijeta i čovjekov grešni pad, *nalikuju* jedan na drugi time, što su čudesni i što su izvan običnog toka prirode; međusobno se u vremenu *dodiruju* i time, što su izdvojeni od svih drugih događaja i što su to jedini prvobitni događaji, koje objava otkriva, pa upadaju u oči i prirodno jedan drugoga dozivaju u misao i maštu. Ako sve te okolnosti uzmemo u obzir, naći ćemo, kažem, da svi ti dijelovi radnje imaju dovoljno jedinstva, da mogu biti obuhvaćeni u jednoj fabuli ili pripovijedanju. Tome možemo dodati, da pobuna anđela i čovjekov pad imaju posebnu sličnost u tome, što se ti događaji međusobno dopunjuju i što čitaocu pružaju istu pouku, poslušnost prema našem stvoritelju.

Te nepovezane primjedbe nabacio sam, da bih pobudio radoznalost filozofa i stvorio bar sumnju, ako ne i puno uvjerenje, da je ovo vrlo opsežan predmet i da mnoge djelatnosti ljudskog duha zavise od povezanosti ili asocijacije predočaba, koja je tu objašnjena. Posebno će se, možda, činiti značajnim uzajamno djelovanje strasti i mašte. Opažamo da uzbuđenja, izazvana nekim predmetom, lako prelaze na drugi, koji je s ovim povezan, ali se teško ili nikako ne proširuju na različne predmete, koji ni na kakav način nisu zajedno povezani. Uvodeći u bilo kakvo djelo lica i postupke, koji su međusobno strani, nepromišljen autor gubi onu međusobnu vezu emocija, kojom jedino može osvojiti srce i pobuditi afekte do potrebne visine i za potrebno vrijeme. Puno objašnjenje tog principa i svih njegovih posljedica dovelo bi nas do razmišljanja, koja su preduboka i preopsežna za ovo istraživanje. Dovoljno je zasad, da smo utvrdili zaključak, da tri povezujuća principa svih predočaba jesu odnosi *sličnosti, dodira i uzročnosti.)*

ODJELJAK IV

SKEPTIČKE SUMNJE O DJELATNOSTIMA RAZUMA

PRVI DIO

Svi predmeti ljudskog uma ili istraživanja mogu se prirodno podijeliti u dvije vrste, naime u odnose predočaba i u činjenice. Prvoj vrsti pripadaju znanosti geometrija, algebra i aritmetika i ukratko svaka tvrdnja, koja je intuitivno ili demonstrativno izvjesna. Da je kvadrat nad hipotenuzom jednak kvadratu nad ostalim dvjema stranicama, jest teza, koja izražava odnos između tih likova. Da je tri puta pet jednako polovici od trideset izražava odnos između tih brojeva. Teze te vrste mogu se otkriti samo misaonom radnjom nezavisno od nečega, što postoji bilo gdje u svemiru. Pa da u prirodi nikad i nije bilo kružnice ili trokuta, istine koje je dokazao Euklid zauvijek bi zadržale svoju izvjesnost i očiglednost.

Činjenice, koje predstavljaju drugu vrstu predmeta ljudskog uma, ne mogu se ustanoviti na isti način, niti je očiglednost njihove istinitosti, koliko god jaka bila, jednake prirode kao ona ranije. Ono što je suprotno nekoj činjenici, još je uvijek moguće;

jer to nikad ne može uključivati protivurječnost, i duh tu suprotnost zamišlja s jednakom lakoćom i jasnoćom, kao da je ne znam koliko u skladu sa zbiljom. Da sunce sutra ne će izaći nije manje shvatljiva teza i ne uključuje više protivurječnosti negoli tvrdnja, da će izaći. Zato bismo uzalud pokušavali da dokažemo njezinu neistinitost. Kad bi ona bila demonstrativno neistinita, uključivala bi neku protivurječnost i nikada je duh ne bi mogao jasno zamisliti.

Stoga bi moglo biti vrijedno pažnje istražiti, u čemu je priroda očiglednosti, koja nam daje sigurnost o svakoj zbiljskoj opstojnosti i činjenici izvan nazočnog svjedočenja naših osjetila ili podataka našeg pamćenja. Upada u oči, da se ovim dijelom filozofije nisu mnogo bavili ni stari ni novi mislioci, i stoga su to više oprostive naše sumnje i zablude u toku tako važnog istraživanja, kad idemo tako teškim putovima bez vodiča i uputa. One se čak mogu pokazati korisnima time, što pobuđuju radoznalost i razaraju onu implicitnu vjeru i sigurnost, koja je otrov svakog rasuđivanja i slobodnog istraživanja. Otkrivanje nedostataka u uobičajenoj filozofiji, ako takvih bude, ne će, pretpostavljam, djelovati obeshrabljujuće, već prije kao podstrek, da se pokuša nešto, što je potpunije i što više zadovoljava od onog, što se dosad javnosti pružalo.

Čini se, da se sva zaključivanja o činjenicama temelje na odnosu uzroka i učinka. Jedino pomoću tog odnosa možemo poći dalje od očevidnosti našeg pamćenja i naših osjetila. Ako biste nekog upitali, zašto vjeruje u neku činjenicu, koja nije neposredno dana, na primjer, da se njegov prijatelj nalazi na ladanju ili u Francuskoj, on bi vam zato naveo neki razlog. Taj bi razlog bio neka druga činjenica, recimo od njega primljeno pismo, ili znanje o njegovim

ranijim odlukama i obećanjima. Čovjek, koji bi na pustom otoku našao sat ili kakav drugi stroj, zaključio bi, da je na tom otoku jednom bilo ljudi. Sva naša zaključivanja o činjenicama iste su prirode. I tu se neprestano pretpostavlja, da postoji neka veza između sadašnje činjenice i one, koja se iz nje izvodi. Kad ne bi bilo ničega što ih povezuje, zaključak bi bio sasvim nesiguran. Kad čujemo neki artikulirani glas i racionalni govor u mraku, sigurni smo, da je neka osoba prisutna. A zašto? Zato, jer su to posljedice ljudskog djelovanja i stvaranja, i usko s njime povezane. Ako raščlanimo sve druge zaključke te prirode, otkrit ćemo, da se temelje na odnosu uzroka i posljedice, i da je taj odnos ili blizak ili dalek, direktan ili paralelan. Vrućina i svjetlost su paralelne posljedice vatre, a o jednoj posljedici može se s pravom zaključivati iz druge.

Ako bismo pak htjeli dobiti zadovoljavajuće objašnjenje o prirodi te očevidnosti, koja nas uvjerava u činjenicu, moramo istražiti, kako dolazimo do saznanja uzroka i posljedice.

Usudit ću se ustvrditi u obliku opće teze, koja ne dopušta iznimke, da se znanje tog odnosa ni u kom slučaju ne postiže zaključivanjem a priori, već da u potpunosti potječe iz iskustva, kad nalazimo, da su određeni predmeti neprestano međusobno povezani. Pokažite neki predmet čovjeku koliko god hoćete jaka prirodna uma i darovitosti; ako je taj predmet njemu potpuno nov, on najsavjesnijim ispitivanjem njegovih osjetnih svojstava ne će moći otkriti ni jedan od njegovih uzroka ili učinaka. Ako pretpostavimo, da je Adam od samog početka imao potpuno savršene umne sposobnosti, on po tekućem stanju i prozirnosti vode ne bi mogao zaključiti, da se u njoj može utopiti, niti bi iz svjetlosti i topline vatre zaključio, da bi ga ona mogla uništiti. Svoj-

stvima koja su dostupna osjetilima nikada ni jedan predmet ne otkriva uzroke, koji su ga proizveli, kao ni učinke, koji će iz njega proizaći; niti može naš um bez pomoći iskustva ikada izvesti bilo kakve zaključke o zbiljskoj opstojnosti i činjenicama.

Ta teza, da se uzroci i učinci otkrivaju ne razumom, već iskustvom lako će biti prihvaćena u vezi s takvim predmetima, za koje se sjećamo, da su nam nekad biti potpuno nepoznati, s obzirom na to da moramo biti svijesni, kako smo tada biti potpuno nesposobni, da predvidimo, što će iz njih proizaći. Pokažite dva glatka komadića mramora nekome, tko nema pojma o pritodopisu. On ne će nikad otkriti, da oni međusobno tako prianjaju, da je potrebna velika sila, da ih se rastavi u okomitom pravcu, dok se bočnom pritisku vrlo slabo odupiru. Za takve događaje, koji imadu malo analognoga s običnim zbivanjima u prirodi, spremno se priznaje, da se spoznaju samo iskustvom; a također nitko ne zamišlja, da bi se eksplozija baruta ili privlačna sila magneta ikad mogla otkriti pomoću apriornih razloga. Isto tako se ne protivimo, da se naše poznavanje učinka, koji zavisi od zamršene mašinerije ili sakrivenih odnosa dijelova, pripisuje iskustvu. Tko će ustvrditi, da može iznijeti dovoljan razlog zašto su mlijeko ili kruh prikladna hrana za čovjeka, a ne za lava ili tigra?

Međutim na prvi pogled može se činiti, da ova istina ne važi u odnosu na događaje, koje poznajemo od prvog časa, kad smo se pojavili na svijetu, a koji se podudaraju s čitavim tokom prirode, i za koje se pretpostavlja, da zavise od jednostavnih svojstava predmeta bez ikakvih sakrivenih odnosa dijelova. Skloni smo da sebi umišljamo, da bismo to djelovanje mogli otkriti djelatnošću samog uma, bez iskustva. Zamišljamo, da bismo, kad bismo naglo došli

na ovaj svijet, odmah zaključili, da bi jedna lopta biljara udarcem prenijela kretanje na drugu, i da ne bi bilo potrebno, da čekamo takav događaj, da bismo o njemu mogli govoriti sa sigurnošću. Utjecaj navike je takav, da ne samo sakriva naše prirodno neznanje tamo gdje je ono najjače, nego mi i samu naviku gubimo iz vida i ona se pričinja kao da ne postoji, baš zato, jer je ima u toliko velikoj mjeri.

No razmišljanja koja slijede možda će biti dovoljna, da nas uvjere, kako se svi prirodni zakoni, sve tjelesne radnje bez iznimke upoznaju samo iskustvom. Da nam se pokaže bilo koji predmet i zatraži, da se izjasnimo o učinku, koji će iz njega proizaći, a da se ne osvrćemo na prošla zapažanja, na kakav bi način, pitam, duh morao postupiti u ovoj radnji? On bi morao pronaći ili izmisliti neki događaj, koji će pripisati predmetu kao njegov učinak, a jasno je, da bi taj pronalazak bio sasvim proizvoljan. Ni najtočnijim istraživanjem ili ispitivanjem duh nikada ne može naći djelovanje u pretpostavljenom uzroku, jer je učinak potpuno različit od uzroka, pa se dakle u njemu ne može otkriti. Kretanje druge biljarske kugle potpuno je različit događaj od kretanja prve, a u jednom nema ničega, iz čega bi se i u najmanjoj mjeri dalo naslutiti drugo. Ako se kamen ili komad metala podigne u zrak i ne podupre, on smjesta pada; ali kad bismo stvar promatrali a priori, da li bismo u toj situaciji mogli išta otkriti, po čemu bi se mogla stvoriti ideja o kretanju kamena ili metala upravo prema dolje, a ne prema gore ili u nekom drugom pravcu?

Pa kao što je prva zamisao ili izum nekog pojedinačnog učinka u svim prirodnim radnjama proizvoljan, ako se ne obratimo iskustvu, jednako moramo ocijeniti i pretpostavljenu vezu između uzroka i učinka, koja to dvoje povezuje i čini nemogućim,

da bi neki drugi učinak proizašao iz određenog uzroka. Na primjer, kad vidim da se biljarska kugla kreće u pravcu prema drugoj, čak kad bih kao rezultat njihova dodira ili udarca i zamislio kretanje druge kugle, ne bih li mogao zamisliti i stotinu različitih događaja kao posljedicu tog uzroka? Ne bi li obje ove kugle mogle ostati apsolutno nepokretne? Ne bi li se prva mogla vratiti istim pravcem natrag ili odskočiti od druge u bilo kojem pravcu ili smjeru? Sve su te pretpostavke dosljedne i dadu se zamisliti. Zašto da dademo prednost jednoj, koja nije dosljednija niti se dade zamisliti lakše nego ostale? Sva naša zaključivanja a priori nikad nam ne će moći dokazati, da je takvo davanje prednosti osnovano.

Ukratko, dakle, svaki je učinak događaj, koji se razlikuje od svog uzroka. Stoga se on ne može otkriti u uzroku, i što se o njemu a priori izmisli ili predoči, mora da je potpuno proizvoljno. Pa čak kad netko i navede učinak, njegova veza s uzrokom mora izgledati jednako proizvoljnom, s obzirom na to da ima mnogo drugih učinaka, koji mora da se čine umu jednako dosljednima i prirodnima. Uzalud bismo stoga pretendirali na to, da ćemo odrediti tok bilo kojeg pojedinog događaja, ili da ćemo izvesti neki uzrok ili učinak bez pomoći promatranja i iskustva.

Odatle možemo shvatiti i razlog, zašto nijedan filozof, koji je razuman i skroman, nikad nije pretendirao na to, da će navesti posljednji uzrok bilo kojeg prirodnog događaja ili da će jasno pokazati djelovanje one sile, koja proizvodi bilo koji pojedinačni učinak u svemiru. Priznaje se, da najviše nastojanje ljudskog uma ide za tim, da pojednostavi principe, iz kojih proizlaze prirodne pojave, i da mnogobrojne pojedinačne učinke svede na nekoliko

općih uzroka uz pomoć suđenja po analogiji, iskustvu i promatranju. Ali što se tiče uzroka tih općih uzroka, uzalud bismo pokušali da ih otkrijemo, a niti ćemo ikada moći doći do nekog određenog tumačenja, koje bi nas zadovoljilo. Ti posljednji izvori i principi potpuno su zatvoreni ljudskoj radoznalosti i istraživanju. Elasticitet, sila teže, kohezija dijelova, prenošenje kretanja udarcem; to su vjerojatno posljednji uzroci i principi, koje ćemo ikada u prirodi otkriti. Možemo se smatrati dovoljno sretnima, ako pažljivim istraživanjem i zaključivanjem uspijemo pojedinu pojavu proslijediti do tih općih principa ili bar do njihove blizine. Najsavršenija prirodna znanost samo malo potiskuje granice našeg neznanja, isto kao što najsavršenija duhovna znanost služi samo tome, da otkriva šira područja našeg neznanja. Tako je spoznavanje ljudske sljepoće i slabosti rezultat svakog filozofiranja s kojim se susrećemo svakom prilikom usprkos svojim nastojanjima, da ga izbjegnemo ili mimoiđemo.

Čak ni geometrija, kad se pozove u pomoć prirodnoj nauci, nije sposobna da otkloni ovaj nedostatak, ili da nas dovede do poznavanja posljednjih uzroka, pored sve one točnosti zaključivanja, zbog koje je s pravom slave. Svaki dio primijenjene matematike počiva na pretpostavci da priroda u svoje procese postavlja izvjesne zakone; a apstraktnim se zaključivanjem želi ili pomoći iskustvu u otkrivanju tih zakona, ili odrediti njihov utjecaj u pojedinim slučajevima, u kojima on zavisi od točnog stupnja udaljenosti ili kvantiteta. Tako se iskustvom otkriven zakon kretanja sastoji u tome, da je momenat ili sila tijela u pokretu u pravom odnosu proporcionalna umnošku njegove mase i njegove brzine, i da prema tome mala sila može ukloniti najveću prepreku ili podići najveći teret, ako uz pomoć nekog uređaja ili

mašinerije uspijemo povećati brzinu te sile sve dok ona ne dobije premoć nad suprotnom silom. Geometrija nam pomaže u primjeni tog zakona dajući nam ispravne dimenzije svih dijelova i oblika, koji mogu da uđu u bilo koju vrst mašine, ali otkriće samog zakona ipak dugujemo jedino iskustvu, i sva apstraktna zaključivanja na svijetu nikad nas ne bi dovela ni koraka bliže tome znanju. Kad zaključujemo a priori i promatramo neki predmet ili uzrok jedino kako se pojavljuje duhu, nezavisno od svih zapažanja, on nam nikad ne bi mogao dati pojam bilo kog drugog predmeta kao njegova učinka, a još manje pokazati nepovredivu i neodvojivu vezu među njima. Vrlo bi oštroumnan morao biti čovjek, koji bi samim zaključivanjem mogao otkriti, da je kristal učinak toplote, a led hladnoće, a da se prije toga nije upoznao s djelovanjem tih svojstava.

DRUGI DIO

Međutim, mi ipak nismo dobili nikakav zadovoljavajući odgovor na prvo postavljeno pitanje. Sa svakim rješenjem i dalje iskrsava novo pitanje, jednako teško kao pređašnje, i vodi nas daljnjim istraživanjima. Kad se pita: koja je priroda svih naših zaključivanja o činjenicama?, čini se, da je pravi odgovor da se one temelje na odnosu uzroka i učinka. A kad se pita: Što je temelj svih naših zaključivanja i zaključaka o tom odnosu?, može se odgovoriti jednom riječju: iskustvo. No ako nas naše istraživačko raspoloženje tjera još dalje u analizu i da pitamo: što je temelj svih zaključaka iz iskustva?, to uključuje novo pitanje, koje je možda teže riješiti i protumačiti. Filozofi, koji sebi daju vrlo mudar i samozadovoljan izgled, imaju tešku zadaću, kad sretnu osobe radoznalo raspoložene, koje ih guraju iz svakog kuta, u koji se povlače, i koje će ih sigurno na koncu dovesti u neki opasan škripac. Najbolje sredstvo, da se izbjegne ta neprilika, jest nepretencioznost, pa čak otkrivanje teškoća samima sebi prije nego što nam netko drugi na njih ukaže. Na taj način mi iz našeg vlastitog neznanja pravimo neku vrst zasluge.

U ovom ću se odjeljku zadovoljiti jednom laganom zadaćom i nastojat ću samo to, da na pitanje, koje je ovdje izloženo, dadem negativan odgovor.